

ΕΙΣΑΓΩΓΗ: ΓΙΑΤΙ Η ΚΑΡΥΤΑΙΝΑ;

Μαρία Χριστίνα Χατζηιωάννου

Η εξιστόρηση του βίου ενός οικισμού συγκροτεί ένα εξαιρετικά περίπλοκο εγχείρημα. Από τη γεωγραφία και το φυσικό περιβάλλον στη διοικητική εξέλιξη του οικισμού και στους ανθρώπους που διένυσαν όλα τα στάδια της ζωής τους στον ίδιο τόπο, ή μετανάστευσαν σε άλλες πατρίδες, ο φακός του ιστορικού μετατοπίζεται διαρκώς από το μερικό στο γενικό, από το *μίκρο* στο *μάκρο* επίπεδο και ανάποδα. Πάντως, η σχετικά μεγάλη ιστοριογραφική παραγωγή για την Πελοπόννησο μας προσφέρει ένα γενικό ιστορικό πλαίσιο αναφοράς και ερμηνείας για την Αρκαδία στους νεότερους χρόνους.¹ Εξάλλου, η ιστορία διαβάζεται και ως σύνολο γεγονότων και ανθρώπων που αλληλεπιδρούν, το οποίο ο ιστορικός αναδιαμορφώνει και ερμηνεύει, ενώ οι μεθοδολογικές επιλογές του σχετίζονται με την παιδεία του, τα ενδιαφέροντά του ως επιστήμονα, την πολιτισμική του ταυτότητα, τα πάθη του ως πολίτη.

Ο στόχος αυτής της μελέτης είναι να αναδείξει πώς και γιατί ένας μικρός ημι-ορεινός οικισμός, όπως η Καρύταινα, μπορεί να εμπλουτίσει τη νεότερη ιστοριογραφία, να συνδεθεί δηλαδή η μικροϊστορία του οικισμού με ζητήματα που απασχόλησαν και απασχολούν τους ιστορικούς της πολιτικής, οικονομικής, κοινωνικής, πληθυσμιακής ιστορίας της Ελλάδας. Το παράδειγμα αυτού του οικισμού συνδέεται και με ζητήματα της παγκόσμιας ιστορίας, κυρίως μέσα από τη μελέτη του κόσμου των μηχανικών και της τεχνολογίας στον Μεσοπόλεμο. Πιο συγκεκριμένα, ο σχεδιασμός και η υλοποίηση των έργων υδροδότησης πολλών αρκαδικών οικισμών την ίδια περίοδο έφερε στην επιφάνεια ζητήματα που ξεπερνούσαν

1. Βλ. ενδεικτικά, Βασίλης Παναγιωτόπουλος, *Πληθυσμός και Οικισμοί της Πελοποννήσου 13ος-18ος αιώνας*, Ιστορικό Αρχείο – Εμπορική Τράπεζα της Ελλάδος, Αθήνα 1985. Στάθης Ν. Τσοτσόρος, *Οικονομικοί και Κοινωνικοί Μηχανισμοί στον ορεινό χώρο. Γορτυνία (1715-1828)*, Εμπορική Τράπεζα της Ελλάδος – Ιστορικό Αρχείο, Αθήνα 1986.

τις τοπικές κοινωνίες, και τις γεφύρωναν με κεντρικούς μηχανισμούς και θεσμούς του ελληνικού κράτους.

Η Καρύταινα μπορεί να συγκροτήσει μια μεθοδολογική πρόκληση μέσα από μια μικροϊστορική προσέγγιση που χρησιμοποιεί διαφορετικούς φακούς σε αναγνωρίσιμα συνδυαστικά πεδία μελέτης, ή συστήματα μελλοντικής έρευνας:

- Τα γεωγραφικά χαρακτηριστικά της κεντρικής Πελοποννήσου και ειδικότερα της Περιφερειακής Ενότητας Αρκαδίας, η οποία στο μεγαλύτερο μέρος της δεν βρέχεται από τη θάλασσα και διαμορφώνεται από εκτεταμένους ορεινούς όγκους που καθορίζουν τη φυσιογνωμία, την προσβασιμότητα και τις ιστορικές χρήσεις του χώρου.
- Τα ληξιαρχικά τεκμήρια: γεννήσεις, βαπτίσεις, γάμοι, θάνατοι. Μια μοναδική πηγή, αναφορικά με την ισότητα του φύλου και την κοινωνική ιστορία με βάση τις υποχρεωτικές κρατικές καταγραφές.
- Οι πληθυσμιακές μετακινήσεις του 20ού αιώνα που διακρίνονται στην εσωτερική μετανάστευση από την Καρύταινα στην Αθήνα και στην εξωτερική υπερατλαντική διασπορά.
- Η οικονομική διάρθρωση ενός οικισμού της πελοποννησιακής ενδοχώρας: η καταγραφή των επαγγελματιών και οι κοινωνικές διαστρωματώσεις.
- Η οικειοποίηση και η χρήση του ιστορικού παρελθόντος του οικισμού αφενός από τους επιστήμονες, ταξιδιώτες, πολιτικούς και αφετέρου από τους ίδιους τους κατοίκους. Οι αναβαθμοί της μνήμης που συνδέονται με τη συγκρότηση της τοπικής ταυτότητας.
- Η σχέση της Καρύταινας με τους πολιτικούς και τους θεσμούς πολιτικής εξουσίας του ελληνικού κράτους. Η σημασία των τεχνικών έργων του Μεσοπολέμου και συγκεκριμένα το ζήτημα της ύδρευσης του οικισμού.
- Τα μνημεία και ο δημόσιος χώρος ως φορείς δημόσιας ιστορίας: η ανάδειξη, η σήμανση και η ερμηνεία του υλικού πολιτιστικού αποθέματος (κάστρο, ναοί, γέφυρες, προτομές, επιγραφές) και ο ρόλος τους στη διαμόρφωση κυρίαρχων και έκκεντρων αφηγήσεων για το παρελθόν, καθώς και στη συγκρότηση της συλλογικής μνήμης και της τοπικής ταυτότητας.

Η μικροϊστορική προσέγγιση της Καρύταινας οδηγεί στη σύνθεση διαφορετικών τεκμηρίων μέσα στον χρόνο και στην ένταξη του οικισμού

στο γενικό οικονομικό, πολιτικό πλαίσιο της εποχής. Αυτή η μεθοδολογία προτείνει μια εναλλακτική/πρωτότυπη μέθοδο συναρμολόγησης των τεκμηρίων με στόχο την αποκατάσταση και ερμηνεία των ιστορικών γεγονότων, ενώ εμπλουτίζει τη σχετική μεθοδολογική συζήτηση με την εισαγωγή ενός σφαιρικού τρόπου μικροανάλυσης της ιστορικής κοινότητας.² Το βιβλίο διατυπώνει μια πρόταση «χωροθέτησης» της νεότερης ιστορίας της Καρύταινας. Πρόκειται για μια ιστοριογραφική προσέγγιση ικανή να αντιμετωπίσει κριτικά την υποτιθέμενη οικουμενικότητα των μακρο-αναλυτικών κατηγοριών που χρησιμοποιούνται για την περιγραφή των ιστορικών φαινομένων, η οποία ταυτόχρονα αντιμετωπίζει τη διαλεκτική μεταξύ της μοναδικότητας κάθε τόπου και των συνδέσεων που παράγονται μεταξύ τόπων από την κινητικότητα ατόμων, ιδεών και αναπαραστάσεων.³ Βασική πηγή σε αυτήν την πρόταση είναι τα ανεκμετάλλευτα έως σήμερα δημογραφικά στοιχεία που αφορούν τους γάμους, τις γεννήσεις και τους θανάτους συνοδευόμενα από τους εκλογικούς καταλόγους της ίδιας περιόδου που επιτρέπουν και τη σχετική ποσοτικοποίηση των επαγγελμάτων των κατοίκων της περιοχής. Τα τεκμήρια εντοπίστηκαν στα Γενικά Αρχεία του Κράτους, στην Καρύταινα (κοινοτικό κατάστημα, εκκλησία Ευαγγελίστριας), στη Μεγαλόπολη (προπολεμικό ληξιαρχείο Καρύταινας) και σε ιδιωτικές συλλογές κατοίκων.

Η έννοια της τοπικότητας (locality) έχει μελετηθεί στη διεθνή βιβλιογραφία. Η τοπικότητα ή η αξιοποίηση των τοπικών πρακτικών, θεσμών και κοινοτήτων έναντι των συγκεντρωτικών μορφών της κεντρικής εξουσίας έχει επιστρέψει δυναμικά στον πολιτικό σχεδιασμό πολλών χωρών.⁴ Εδώ όμως μας ενδιαφέρει και ένα άλλο υποκειμενικό εννοιολογικό πεδίο στο οποίο ο όρος τοπικότητα συχνά συνδέεται με έννοιες όπως «ταυτότητα» ή «ανήκειν». Η τοπικότητα εδώ

2. Μαρία Χριστίνα Χατζηγιάννου, «Μικροϊστορικές αναζητήσεις», *Μνήμων* 20 (1998), σ. 151, της ίδιας, «Από την πλευρά της μικροϊστορίας», *Τα Ιστορικά* 9 (1988), σ. 375-380.

3. Christian G. De Vito, «History without Scale: The Micro-Spatial Perspective», *Past & Present* 242/14 (2019), 348-372. Giacomina Nenci, *Le campagne italiane in età contemporanea. Un bilancio storiografico*, Il Mulino, Μπολόνια 1997, σ. 157-163.

4. Για διαφορετικές προσεγγίσεις και χρήσεις της έννοιας «τοπικότητα», βλ. J. Wills, *Locating localism: statecraft, citizenship and democracy*, Policy Press, Μπρίστολ 2016. Για μια διαπραγμάτευση της σχέσης μικροϊστορίας και τοπικότητας βλ. Angelo Torre, *Production of Locality in the Early Modern and Modern Age*, Routledge, Λονδίνο / Νέα Υόρκη 2019.

αναδεικνύεται κυρίως μέσα από τις προφορικές συνεντεύξεις και τα μνημεία. Τα μνημεία κάθε τόπου νοηματοδοτούνται διαφορετικά μέσα στον χρόνο. Οι ανθρώπινες παρεμβάσεις και η «χρήση» των μνημείων και των τοπόσημων στοχεύουν σε διαφορετικές στρατηγικές: προσωπικές, κοινοτικές, κρατικές.

Η **Μαρία Χριστίνα Χατζηϊωάννου** θέτει το αναλυτικό και ερμηνευτικό πλαίσιο για την προσέγγιση της Καρύταινας ως ιστορικού οικισμού μέσα στον χρόνο. Η Καρύταινα, ουσιαστικά συγκροτείται μέσα στα πολιτικο-στρατιωτικά γεγονότα του 13ου αιώνα, και από τον 19ο αιώνα είχε ήδη καταχωρηθεί στην ιστοριογραφία, ως ένας μεσαιωνικός οικισμός άρρηκτα συνδεδεμένος με το φυσικό τοπίο της ορεινής Αρκαδίας. Πέρα από το αρχαιολογικό ή ιστορικό ενδιαφέρον ο ορεινός τόπος αποκτούσε σιγά σιγά αξία μέσα από το ιστορικό παρελθόν του, όχι μόνο για τους ειδικούς, αλλά και για το ευρύ κοινό. Παράλληλα, με τη νεότερη ανακάλυψη της Αρκαδίας και ειδικότερα της Γορτυνίας, οι τοπικές κοινωνίες δοκιμάζονταν στο πέρασμα του χρόνου από τις οικονομικές δυσκολίες ή από τις έκρυθμες πολιτικές εξελίξεις. Ήδη από τις αρχές του 20ού αιώνα η μικρή κοινωνία των Καρυτινών αποκτά συλλογική ταυτότητα και οργανώνεται σε τοπικούς συλλόγους που στοχεύουν στην οικονομική και πολιτισμική ανάκαμψη του τόπου τους.

Η μελέτη αναδεικνύει τρία ιστορικά πρόσωπα, τον Θεόδωρο Κολοκοτρώνη, τον Νικόλαο Δημητρακόπουλο και τον Απόστολο Πουλόπουλο, τα οποία λειτούργησαν ως δίαυλοι σύνδεσης του οικισμού με το εθνικό πολιτικό και διοικητικό κέντρο του ελληνικού κράτους στα νεότερα χρόνια. Παράλληλα, αναδεικνύει το ζήτημα της ύδρευσης της Καρύταινας ως κομβικού πεδίου, όπου συναντώνται οι κρατικές παρεμβάσεις, οι διεθνείς τεχνικές εξελίξεις και οι τοπικές διεκδικήσεις, φωτίζοντας τους τρόπους με τους οποίους, οι σχέσεις εξουσίας και οι αναπτυξιακές προοπτικές της Καρύταινας συγκροτούνται στη νεότερη ιστορία.

Ο **Μιχάλης Φέστας** ξεκινά από τις προστατιστικές μαρτυρίες για την Πελοπόννησο και μελετά ένα ανομοιογενές υλικό από τις αρχές του 16ου αιώνα έως τη σύγχρονη εποχή. Ο ίδιος, εντοπίζει και αποδελτιώνει πληροφορίες για τον πληθυσμό της Καρύταινας, από περιηγητικές μαρτυρίες έως και την ίδρυση του ελληνικού κράτους και στη συνέχεια μελετά επιπλέον καταμετρήσεις πληθυσμού, καθώς και το σύνολο των επίσημων κρατικών απογραφών πληθυσμού για το διάστημα 1879-2011. Παράλληλα, σκιαγραφεί τη διοικητική ιστορία του οικισμού, ο οποίος αρχικά υπαγόταν στο βενετικό τεριτόριο της Καρύταινας, στη συνέχεια στον ομώνυμο οθωμανικό καζά και

στην αντίστοιχη επαρχία στα χρόνια της Ελληνικής Επανάστασης. Μετά την ίδρυση του ελληνικού κράτους, η Καρύταινα εντάχθηκε στο Δήμο Γόρτυνος, κατόπιν αποτέλεσε την ομώνυμη κοινότητα, ενώ σήμερα διοικητικά υπάγεται στον Δήμο Μεγαλόπολης. Στο μακρύ αυτό διάστημα, παράλληλα με τα τεκμήρια για την πληθυσμιακή ιστορία του οικισμού, ο συγγραφέας αξιοποιεί και αναλύει τα στοιχεία που συμπεριλαμβάνονται στους εκλογικούς καταλόγους των ετών 1865, 1873 και 1927. Οι εκλογικοί κατάλογοι είναι τεκμήρια που καταγράφουν το σύνολο των αρρένων με δικαίωμα ψήφου και περιλαμβάνουν πληροφορίες τόσο για την ηλικία όσο και για το επάγγελμά τους, αποτελώντας πολύτιμη πηγή για την ανασύσταση της δημογραφικής, της κοινωνικής και της οικονομικής ιστορίας της Καρύταινας, στο κρίσιμο διάστημα από μέσα του 19ου έως τις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα. Τέλος, η αξιοποίηση των ληξιαρχικών αρχείων, κυρίως για τον 20ό αιώνα, επιτρέπει, μελετώντας τα βασικά δημογραφικά φαινόμενα, τη γέννηση, τον γάμο, και τον θάνατο, ορισμένες ερμηνευτικές υποθέσεις για την πληθυσμιακή και κοινωνική ιστορία του οικισμού. Με βάση τα παραπάνω, το μεγάλο χρονικό ανάπτυγμα των πηγών από τον 16ο αιώνα έως σήμερα δίνει τη δυνατότητα στον Μ. Φέστα να κατανοήσει τους μηχανισμούς της πληθυσμιακής εξέλιξης της Καρύταινας, τόσο στο τοπικό πλαίσιο, σε αυτό της Γορτυνίας/Αρκαδίας και σε σχέση με τα γύρω χωριά του οικισμού, αλλά ταυτόχρονα και στο εθνικό επίπεδο.

Ο Χρήστος Χρυσανθόπουλος επισκέπτεται τη σύγχρονη Καρύταινα, που σήμερα απέχει περίπου 200 χλμ από την Αθήνα, με διαφορετικό μεθοδολογικό εξοπλισμό. Προσεγγίζει την Καρύταινα ως τόπο όπου η ιστορία, η μνήμη και η ταυτότητα συγκροτούνται μέσα από διαρκείς διαδικασίες επιλογής, αναπαράστασης και κοινωνικής διαπραγμάτευσης. Ανάμεσα στο κάστρο και τον Αλφειό, ο οικισμός αναδύεται ως πολυεπίπεδο παλίμψηστο, στο οποίο η υλική κληρονομιά, οι τοπικές ιστοριογραφικές αφηγήσεις, τα μνημεία, οι πρακτικές δημόσιας ιστορίας και οι βιωμένες εμπειρίες των ανθρώπων συνδιαμορφώνουν το νόημα του παρελθόντος στο παρόν. Το κεφάλαιο εστιάζει στους τρόπους με τους οποίους συγκεκριμένες ιστορικές περίοδοι, πρόσωπα και σύμβολα αναδεικνύονται ως θεμελιακά στοιχεία της συλλογικής μνήμης και της τοπικής ταυτότητας, φωτίζοντας τις σχέσεις ανάμεσα στη μνήμη, τον τουρισμό, την τοπική ανάπτυξη και την κοινωνική εμπειρία. Μέσα από τη συνδυαστική αξιοποίηση αρχειακών πηγών, τοπικής ιστοριογραφίας, μνημειακού τοπίου και προφορικών μαρτυριών, η Καρύταινα παρουσιάζεται ως δυναμικός

τόπος νοηματοδότησης, όπου το παρελθόν λειτουργεί ως ενεργό πλαίσιο κατανόησης του παρόντος και διαμόρφωσης προοπτικών για το μέλλον.

Κατά τη σύγχρονη εποχή τα προβλήματα ερήμωσης και εγκατάλειψης των αρκαδικών οικισμών είναι εμφανή και δημιουργούν νέες συζητήσεις γύρω από την ανισόρροπη σχέση γεννήσεων και θανάτων.⁵ Ο τουρισμός είναι επίσης μείζον ζήτημα στον 20ό και 21ο αιώνα. Η εικονιστική απεικόνιση του οικισμού αλλάζει μέσα στον χρόνο από τις γκραβούρες του 19ου αιώνα, στο χαρτονόμισμα των 5.000 δρχ. του 1980, στις σύγχρονες φωτογραφίες και στο οπτικοακουστικό υλικό, όλα προσφέρουν τεκμήρια για νέες ιστοριογραφικές διαπραγματεύσεις.

Ο τόμος φέρει στο φως επίσης άγνωστα τεκμήρια, υλικό στο οποίο μπορεί να ανατρέξει τόσο το ειδικό όσο και το ευρύτερο αναγνωστικό κοινό. Μέσα από τις σχετικές πηγές και τη βιβλιογραφία επιλέχτηκε να δημοσιοποιηθούν ως παράρτημα στην παρούσα μελέτη, οι γεννήσεις στην Καρύταινα 1914-1942, και οι αφίξεις μεταναστών και μεταναστριών από την Καρύταινα σε μια κεντρική πύλη εισόδου στις ΗΠΑ, στη Νήσο Έλις μεταξύ των ετών 1898-1921.

Το βιβλίο αυτό μπορεί να συγκροτήσει μια έγκυρη πρόταση ανάγνωσης και κατανόησης της ζωής του τόπου και των ανθρώπων της Καρύταινας, από τη βενετική και οθωμανική περίοδο στην Πελοπόννησο έως τους νεότερους χρόνους. Δεν επιδιώκεται εδώ η παρατακτική εξιστόρηση όλων των γεγονότων που διαμόρφωσαν τη γενική ιστορία της Πελοποννήσου, της Γορτυνίας, της Καρύταινας, αλλά η συνολική προσέγγιση της ιστορίας ενός ημι-ορεινού οικισμού, με δημογραφικούς, πολιτικούς, κοινωνικούς, πολιτισμικούς και οικονομικούς όρους. Αυτή η μεθοδολογική πρόταση δίνει έμφαση στη σύζευξη του τοπικού με το υπερτοπικό. Το τοπικό στη συγκεκριμένη ιστορία ξεκινά από την «ανακάλυψη» της Πελοποννήσου, της Αρκαδίας, της Καρύταινας μέσα από την οπτική που προσδιορίζεται από τη χρονικότητα και τα εργαλεία του ιστορικού.

5. Βλ. ενδεικτικά, Ηλιάνα Μάγρα, «Μία χώρα με έρημα χωριά», εφ. *Καθημερινή*, 9 Νοεμβρίου 2025.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Μέρος της έρευνας για αυτό το βιβλίο υλοποιήθηκε στο πλαίσιο του έργου «Καρύταινα: Αρχαιολογική έρευνα και τεκμηρίωση – η ιστορία του οικισμού στα νεότερα χρόνια» που πραγματοποιήθηκε με τη γενναιόδωρη οικονομική υποστήριξη της Αστικής μη Κερδοσκοπικής Εταιρείας Πολιτιστικού και Κοινωφελούς Έργου ΑΙΓΕΑΣ του Κοινωφελούς Ιδρύματος Αθανασίου & Μαρίνας Μαρτίνου, γεγονός που κατέστησε δυνατή την υλοποίηση ενός ευρύτερου ερευνητικού σχεδιασμού και τη συνδυαστική αξιοποίηση αρχαιολογικών πηγών και επιτόπιας έρευνας. Θερμές ευχαριστίες εκφράζουμε και από αυτή τη θέση στον κ. Αθανάσιο Μαρτίνο και τους συνεργάτες του. Η εκτύπωση της παρούσας έκδοσης υποστηρίχθηκε χάρη στην κινητοποίηση του Συλλόγου των Καρυτινών της Αθήνας και του Πειραιά «Ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης» και στη γενναιόδωρη συνεισφορά ανθρώπων, οικογενειών και φορέων που ανταποκρίθηκαν με προθυμία και ενδιαφέρον.* Η συμβολή τους υπήρξε καθοριστική για την ολοκλήρωση του εγχειρήματος. Θερμές ευχαριστίες οφείλονται στον πρόεδρό του Γεώργιο Αδαμόπουλο που υποστήριξε με ενθουσιασμό συνολικά το έργο μέσα από πολλαπλούς ρόλους.

Ευχαριστούμε θερμά τον Ηλία Νικολούλη, τον Ηλία Μάτσικα και τη Σοφία Ταγκαλάκη για την αμέριστη υποστήριξή τους στις έρευνες που διεξήγαγε στην Καρύταινα και στη Μεγαλόπολη η ομάδα μελέτης από το ΠΕ/ΕΙΕ, τον Απρίλιο 2023, αποτελούμενη από τη Μαρία Χριστίνα Χατζιωάννου, τον Μιχάλη Φέστα, τον Χρήστο Χρυσανθόπουλο και κατόπιν τον Ιούνιο 2024. Ιδιαίτερες ευχαριστίες οφείλουμε στον Δήμο Μεγαλόπολης για την άδεια πρόσβασης στα ιστορικά κατάστιχα του ληξιαρχείου. Υπήρξε ιδιαίτερα θετική η ανταπόκριση πολλών κατοίκων της Καρύταινας, οι οποίοι συνέβαλαν με την παραχώρηση πρωτογενούς υλικού (Γιώργος Κωστόπουλος, Δημήτρης Κωστόπουλος «Σκόμπυ», Βασίλης Σπυρακόπουλος). Καθοριστική για επιμέρους πτυχές της έρευνας υπήρξε η συμβολή των πληροφορητών και των πληροφορητριών: Γιώργου Αδαμόπουλου, Γιάννη Αντωνόπουλου, Ειρήνης Κοντοπούλου, Βασίλειου Κοτέλου, Δημήτρη Κωστόπουλου, Δήμητρας Νικιά-Λυμπεροπούλου, Γιώργου Παλαμήδη, Γεωργίας

Παπαναστασίου και Ευσταθίας Ταγκαλάκη, των οποίων οι αφηγήσεις συνέβαλαν ουσιαστικά στη συγκρότηση του ερευνητικού υλικού και στην κατανόηση της κοινωνικής διαστρωμάτωσης του οικισμού.

Θερμές ευχαριστίες οφείλουμε στους συναδέλφους, Βασίλη Παναγιωτόπουλο, Χριστίνα Αγριαντώνη και στον Δημήτρη Δημητρόπουλο που διάβασαν και σχολίασαν με υπομονή και σοφία μέρη αυτού του έργου. Τέλος, εγκάρδιες ευχαριστίες αναλογούν στη Βάλλια Ράπτη για την τυπογραφική διόρθωση των κειμένων, στην Κωνσταντίνα Σιμωνεττάτου για τον σχεδιασμό της έκδοσης, στην Εριφύλη Αράπογλου για τον σχεδιασμό του εξωφύλλου, καθώς και στο Ινστιτούτο Ιστορικών Ερευνών του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, το οποίο ενέταξε αυτό το έργο στο εκδοτικό πρόγραμμά του, συμβάλλοντας ουσιαστικά στη διάχυσή του στο επιστημονικό και ευρύτερο κοινό.

*Για την εκτύπωση της έκδοσης συνέβαλαν οι εξής:

Δήμος Μεγαλόπολης

Οικογένεια Β. Καρύδη, εις μνήμη του Καθηγητή Πανεπιστημίου Βασίλη Καρύδη

Οικογένεια Νικήτα Μαρκόπουλου – «niche hotel athens»

Πάνος Γ. Αδαμόπουλος

Μιχάηλ Γεωργόπουλος

Παναγιώτης Κωστόπουλος

Οικογένεια Ηλία Μάτσικα

Στρίγκος Αθανάσιος, Σταύρος & ΣΙΑ ΙΚΕ

Νίκος Αναστασίου Σωτηρόπουλος

Βάσω Αναστασίου-Πετρά, εις μνήμη του πατρός της Ηλία Αναστασίου

Γιάννης Αντωνόπουλος

Βασίλειος Ν. Κοντογιάννης

Οικογένεια Ν. Νικολούλη-Ε. Χρονοπούλου

Κωνσταντίνος Σ. Σωτηρόπουλος

Σωτήρης Κ. Σωτηρόπουλος